

Müasir təhsil sistemində "uğur" anlayışı artıq sadəcə bir nəticəni deyil, insanın sosial dəyərinin ölçüsünü ifadə edən göstəriciyə çevrilib. Uğur, ilkin mənasında inkişaf və şəxsi potensialın gerçəkləşməsi kimi başa düşülsə də, indi o, ictimai müqayisənin və performansın sinonimə çevrilmişdir. Fransız sosioloqu Pyer Burdye qeyd edirdi ki, təhsil sistemi sosial sinif fərqlərini azaltmaq əvəzinə çox vaxt onları təkrarlayır və "mədəni kapitalın ötürülməsi" mexanizminə çevirilir (Bourdieu, *Distinction*, 1984). Bu baxımdan, uğur ideyası fərdi bacarığı deyil, sosial imtiyazı və gözləntiləri təmsil etməyə başlayır.

Uşaqlar çox erkən yaşdan "uğurlu olmalısan" şurənin daşıyıcısına çevrilirlər. Valideyn, məktəb və cəmiyyət bu anlayışı psixoloji təzyiq alətinə çevirərək uşaqlıq dövrünün təbii sərbəstliyini və oyun yönümlü tədris prosesini məhdudlaşdırır. Bu vəziyyəti psixoloq Alfie Kohn "uğur mədəniyyətinin təlesi" adlandırır (Kohn, *The Myth of the Spoiled Child*, 2014). Onun fikrincə, müasir təhsil uşaqlardan öyrənməyi deyil, nəticə getirməyi tələb edir yəni öyrənmək prosesinin özünü dəyərsizləşdirir.

Məktəblerde "qiymət" və "ballar" üzərindən qurulan sistem insan dəyərinin ölçülməsi mexanizmine çevirilib. Bu, təhsilin öz məhiyyətindən uzaqlaşmasına, öyrənmənin daxili motivasiyadan çox, xarici mükafat mexanizmi ilə idarə olunmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, qiymət, uşaq üçün biliyindən daha mühüm sosial status simvoluna çevirilir. Amerikalı təhsil tədqiqatçısı Carol Dweck bu hali "sabit düşüncə tərzi" (fixed mindset) adlandırır və qeyd edir ki, bu sistem uşaqlarda səhv etmək qorxusunu yaradır, təcrübəni deyil, nəticəni mərkəzə çəkir (Dweck, Mindset, 2006).

Azərbaycan reallığında da bu təzyiq özünü kəskin göstərir. Məktəb və repetitor sistemi arasında formalaşan rəqabət mədəniyyəti uşaqlıq dövrünü yarış meydanına çevirir. Uşaqlar "mükəmməl olmaq" və "zəif görünməmək" qorxusu ilə yaşıyır, bu isə emosional yüklenmə, özgüven itkisi və sosial müqayisə psixozu yaradır. Belə şəraitde uşaqın fərd kimi yetişməsi deyil, standart modelə uyğunlaşması qiymətləndirilir. Bu ideologianın ən təhlükəli tərəfi, uğurun mənəvi ölçülərini sıradan çıxarmasıdır.

Əxlaq, mərhemət, empatiya və yaradıcılıq kimi dəyərlər "ölçüle bilmir" deyə, kənarda qalır. Halbuki təhsil sadəcə bilik ötürmək deyil, həm də insan yetişdirməkdir. Finlandiyalı pedaqqolların tez-tez vurğulduğu kimi, "uğurlu təhsil sistemi" o deyil ki, bütün şagirdlər eyni nəticə göstərir eksinə, hər uşaqın fərqli potensialını üzə çıxarı (Sahlberg, *Finnish Lessons*, 2015). Beləcə, uğur ideyası tədricən ideoloji mərkəzə çevrilərək uşaqın daxili aləmini deyil, kənar gözləntiləri formalaşdırır. Bu, həm sosial ədalətsizlikləri dərinləşdirir, həm də emosional olaraq gənc nəsilde tükenmişlik sindromunun əsasını qoyur. Uşaqlıq bir yarış deyil, bir yol olmalıdır amma müasir təhsil bu yolu start və fini xətlərinə bələb.

Uşaqlıq bir zamanlar oyun, təkəyyül və təbiiliklə dolu bir mərhələ idi. Bu dövrün əsas məqsədi öyrənmək deyil, həyatı duymaq və hiss etmək idi. Lakin müasir təhsil sisteminin sərtləşməsi və performans yönümlü quruluşu uşaqlıq bir yarış mərhələsinə çevirdi. Artıq çox az uşaq oyuna görə tənbeh olunmur. Əksinə, oyundan yayınraç daha çox dərs oxumağa təşviq edilir. Bu, təkçə psixoloji baxımdan deyil, həm də antropoloji mənada bir mədəni keçid göstəricisidir. Cəmiyyət uşaqlığı "boş vaxt" kimi görməyə başlayıb.

Psixoloq Erik Eriksonun inkişaf mərhələləri nəzəriyyəsində uşaqlıq dövrü "təcrübə toplama və yaradıcılıq bacarığının for-

Uğur anlayışının təhsildə ideologiyalaşması

malaşması" kimi izah olunur (Erikson, *Childhood and Society*, 1950). Lakin bu gün uşaqların həyatında yaradıcılıq və sərbəst oyun yeri testlər, imtahanlar və "həzırlıq"la əvəzlənib. Daim nəticə göstərmək məcburiyyəti, onların daxili motivasiyاسını zəiflədir və "emosional tükənme" (burnout) halını çox gənc yaşda yaradır. Məktəbdəki sistemli təzyiq uşaq psixikasını dərin şəkildə formalaşdırır. Hər səhər cəza, hər düzgün cavabsa təriflə mükafatlandırılır. Beləcə, uşaq öyrənməyi özünə dəyər qazanma vasitəsi kimi görür. Bu, emosional baxımdan çox təhlükəlidir. Çünkü dəyər hissi artıq onun içində deyil, kənar təsdiqdən asılı olur. Amerikalı psixoloq Edward Deci qeyd edir ki, motivasiyanın xarici qaynaqlara bağlı olması, insanı daxildən idarə olunan deyil, idarə edilən subyekte çevirir (Deci & Ryan, *Self-Determination Theory*, 1985).

Bütün bunlar uşaqlığın təbii emosional proseslərini məhv edir. "Uşaqlıq qorxusu" adlanan bir fenomen formalaşır. Yəni uşaq olmaqdan utanmaq. Erkən yaşlardan "yəkin davranış", "boş vaxt keçirmə" mesajları alan uşaqlar üçün oyun və istirahət utancı hissi yaradır. Bu isə onları emosional olaraq böyütmür, əksinə, qorxmuş və nəzarətə alışmış fərdlərə çevirir.

Azərbaycan reallığında da bu təzyiq özünü kəskin göstərir. Məktəb və repetitor sistemi arasında formalaşan rəqabət mədəniyyəti uşaqlıq dövrünü yarış meydanına çevirir. Uşaqlar "mükəmməl olmaq" və "zəif görünməmək" qorxusu ilə yaşıyır, bu isə emosional yüklenmə, özgüven itkisi və sosial müqayisə psixozu yaradır. Belə şəraitde uşaqın fərd kimi yetişməsi deyil, standart modelə uyğunlaşması qiymətləndirilir. Bu ideologianın ən təhlükəli tərəfi, uğurun mənəvi ölçülərini sıradan çıxarmasıdır.

Əxlaq, mərhemət, empatiya və yaradıcılıq kimi dəyərlər "ölçüle bilmir" deyə, kənarda qalır. Halbuki təhsil sadəcə bilik ötürmək deyil, həm də insan yetişdirməkdir. Finlandiyalı pedaqqolların tez-tez vurğulduğu kimi, "uğurlu təhsil sistemi" o deyil ki, bütün şagirdlər eyni nəticə göstərir eksinə, hər uşaqın fərqli potensialını üzə çıxarı (Sahlberg, *Finnish Lessons*, 2015). Beləcə, uğur ideyası tədricən ideoloji mərkəzə çevrilərək uşaqın daxili aləmini deyil, kənar gözləntiləri formalaşdırır. Bu, həm sosial ədalətsizlikləri dərinləşdirir, həm də emosional olaraq gənc nəsilde tükenmişlik sindromunun əsasını qoyur. Uşaqlıq bir yarış deyil, bir yol olmalıdır amma müasir təhsil bu yolu start və fini xətlərinə bələb.

Uşaqlıq bir zamanlar oyun, təkəyyül və təbiiliklə dolu bir mərhələ idi. Bu dövrün əsas məqsədi öyrənmək deyil, həyatı duymaq və hiss etmək idi. Lakin müasir təhsil sisteminin sərtləşməsi və performans yönümlü quruluşu uşaqlıq bir yarış mərhələsinə çevirdi. Artıq çox az uşaq oyuna görə tənbeh olunmur. Əksinə, oyundan yayınraç daha çox dərs oxumağa təşviq edilir. Bu, təkçə psixoloji baxımdan deyil, həm də antropoloji mənada bir mədəni keçid göstəricisidir. Cəmiyyət uşaqlığı "boş vaxt" kimi görməyə başlayıb.

Psixoloq Erik Eriksonun inkişaf mərhələləri nəzəriyyəsində uşaqlıq dövrü "təcrübə toplama və yaradıcılıq bacarığının for-

sında rəqabət minimum səviyyədədir, imtahanlar azaldılıb, müəllimlər isə emosional mühitin qorunmasına görə məsuliyyət daşıyırlar. Pasi Sahlberg yazır ki, "Finlandiyada uğur, nəticə deyil, proses üzərində qiymətləndirilir" (Sahlberg, *Finnish Lessons*, 2015). Yeni uşağın öyrənməyə münasibəti, maraqlı və düşünmə tərzi ən az nəticə qədər önemlidir.

Bununla yanaşı, insan yönümlü təhsil yaradıcılığın sosial dəyər kimi bərpasını hədfləyir. Britaniyalı pedaqq Ken Robinson bu ideyani "yaradıcılıq savadı" adlandırır. Onun fikrincə, təhsil sistemi uşaqlara yalnız yazmağı və hesablamayı deyil, təsəvvür etməyi və fərqli düşünməyi də öyrətməlidir (Robinson, *Creative Schools*, 2015). Yaradıcılıq yalnız sənət sahələrinə aid deyil, həm də problem həll etmə, empatiya qurma və yenilik gətirmə bacarığıdır.

Baxımdan, təhsilin geleceyi "rəqabət" deyil, kooperasiya mədəniyyəti üzərində qurulmalıdır. Uşaqlara bir-birindən üstün olmaq deyil, bir-birini anlamaq öyrədilməlidir. Bəzi məktəblər artıq bu istiqamətdə təcrübələr aparır. Məsələn, Yaponiyada "timshel" adlı programda şagirdlər bir-birinin layihələrini qiymətləndirir, kollektiv şəkildə nəticə çıxarı və beləliklə həm tənqididə düşüncə, həm də empati bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

Azərbaycan reallığında isə bu cür yanaşmaya ehtiyac getdiğəcə daha çox hiss olunur. Burada əsas problem, təhsilin imtahan yönümlü sistem kimi qalmasıdır. Şagirdlərin yaradıcılığı çox vaxt dərs programının kənarında qalır. Müəllimlər, bəzən, özləri de nəticə təzyiqi altında olduqları üçün uşaqların psixoloji halına diqqət ayıra bilmirlər. Amma son illər bəzə Müəllimlər və məktəblər emosional savad, sosial bacarıqlar və tənqididə düşüncə təlimlərinə üstünlük verməyə başlayıblar. Bu istiqamət çox vacib dönüş nöqtəsidir, çünki insan yönümlü təhsil, əslində, emosional savadın inkişafı ilə başlayır.

Emosional savad dedikdə, uşaq öz hisslerini tanımağı, başqalarının hisslerini anlamağı və münasibətlərdə balans qurmağı öyrənir. Daniel Goleman yazır ki, emosional savad "ağlın sükunəti üçün vacib olan ikinci zəkədir" (Goleman, *Emotional Intelligence*, 1995). Bu bacarıqlar öyrədilmədiyi zaman, yüksək akademik nəticələr bele insanı sosial və psixoloji olaraq güclü etmir.

Təhsilde insan yönümlü modelin həyata keçməsi üçün bir neçə əsas princip öne çıxır. Məsələn təhsil tənqididə düşüncə üzərində qurulmalıdır, əzbərləmə yox. Qiymətləndirmə formativ olmalıdır, yəni proses və inkişaf nəzərə alınmalıdır. Müəllim-şagird münasibəti üfüqi olmalıdır, yuxarıdan-ashağıya nəzarət yox, qarşılıqlı öyrənmə münasibəti. Müəllimlər üçün psixoloji dəstək programları olmalıdır, çünki stressli müəllim rahat uşaq yetişdirə bilmez. Təhsil programlarına psixologiya və etik dəyərlər dərsləri eləvə edilməlidir, çünki bu, empatiya bərpasını üçün zəruridir.

İnsan yönümlü təhsil modeli həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə yeni bir mədəniyyətin əsasını qoya bilər: uğurun ölçüsü nəticə deyil, insan kimi qalmaq bacarığı olacaq. Uşaqlığın qorunması, təkçə psixoloji sağlamlıq məsələsi deyil, cəmiyyətin gələcək emosional mədəniyyətinin təminatıdır. Təhsil sistemi əsində millətin gələcəyini formalaşdırır. Əgər bu sistem uşaqlara yalnız rəqabəti, qorxunu və itaəti öyrədərsə, cəmiyyət emosional baxımdan kasad bir nəsil yetişdirər. Amma təhsil uşaqlara yaradıcılıq, empatiya və insanlıq öyrədərsə, gələcək yalnız ağıllı deyil, həm də daxilen sağlam və mərhəmətli insanlar üzərində qurular. Beləcə, insan yönümlü təhsil modeli sadəcə bir pedaqqi isləhat deyil, insan ruhunu xilas etməyin sosial strategiyasıdır.

Nigar Şahverdiyeva